

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייס שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

במדת אמתות שלי

הלכה

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

פרשת וארא תשפ"ד

שנה כ"ה - קובץ י"ג [תתס"ח]

יד"ל ע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת וארא

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

"ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרש את כפי אל ה' וכו'"
(ט' כ"ט).

"כצאתי את העיר, מן העיר. אבל בתוך העיר משה לא התפלל
לפי שהיתה מלאה גלולים" (רש"י, וכך כתב הרמב"ן בשם
המכילתא).

א

האיסור להתפלל במקום עבו"ז

למדנו מדברי רש"י והרמב"ן אלו שאין להתפלל במקום שיש עבו"ז אף שאינו
מתפלל ומשתחוה כנגד עבו"ז.

שאלות רבות מתעוררות בהלכה זו שאין להתפלל במקום שיש בו גלולים ועבודה
זרה, ואציין שתי שאלות שנשאלתי פעמים רבות.

א. יהודי המאושפז בבית חולים נוצרי, ואף שהם משרתים את כל האוכלוסיה
ואינם מפלים בין חולה לחולה, ואף אינם מנסים לכוף על שום חולה את מנהגי הכת
שלהם, מ"מ מצוי שבכל חדר מחדרי האשפוז יש צלב שתי וערב תולה על הקיר, האם
מותר ליהודי להתפלל ולברך במקום זה, והשאלה נשאלת אם מותר לברך במקום זה.

ב. בהרבה מקומות ציבוריים כמו שדות תעופה ובתי חולים גדולים ברחבי העולם
יש חדרי תפילה ומדיטציה המיועדים לבני כל הדתות, ובית תפילה המה לכל העמים.

ויש בזה שני מנהגים שונים, יש שאין בחדר זה שום סמל וסממן דתי ואין אלא
כסאות וספסלים בלבד, ויש שיש בהם סמלים מכל הדתות, ארון הקודש וס"ת
ליהודים, ולהבדיל שתי וערב ושאר סמלי דת לבני שרק הדתות.

והנה בשו"ע (או"ח סימן צ"ד ס"ט) כתב הרמ"א:

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

"ומי שבא בדרך והוא סמוך למלון אם יכול להסתלק מן הדרך במקום שלא יפסיקוהו עוברי דרכים, יסתלק שם ולא יתפלל במלון של עובדי כוכבים שלא יבלבלוהו בני הבית, אבל אם אי אפשר לו להסתלק מן הדרך שלא יפסיקוהו, יתפלל במלון באיזה קרן זוית".

ומקור דבריו בתרומת הדשן (סימן ו') וכמו שהביא בדרכי משה הארוך, וז"ל תרומת הדשן:

"שאלה מי שהוא בדרך, והיום מעריב, שהוא עת לתפלת המנחה, והרי הוא קרוב למלון, לעיר שכולה נכרים, שיוכל להגיע שם בעוד היום גדול, שפיר טפי שימתין להתפלל עד כי יבא למלון, או יתפלל בשדה ג"כ מעומד, כגון שיוכל להסתלק מן הדרך. תשובה: יראה, דאם יוכל להסתלק מן הדרכים כל כך, שקרוב הדבר לגמרי, שלא יבאו עוברי דרכים ויפסיקוהו, שפיר טפי, להתפלל בדרך, ממה שיתפלל במלון, בעיר שכלו נכרים: מפני שבעיר, הרבה גילולים ובתי טומאה יש בה, וכמעט שאין מלון שהוא בית נכרי, שלא תמצא בה הרבה גילולים, מצוירים או חקוקים בכותל, גם לפעמים תועבות ופסילים. ודרשו רבותינו מקרא זה (מכילתא, שמות, ט, כט): כצאתי את העיר, לא רצה להתפלל בתוך כרך מצרים, לפי שהיתה מלאה גילולים. ואמרינן נמי בפ' מפנין: (שבת קכז ע"ב) דר' יהושע, כשרצה לילך למטרוניתא, חלץ תפיליו ונתנם לתלמידיו, ואמר להם אח"כ, שעשה בשביל שלא יכנסו דברי קדושה למקום טומאה. אמנם, אם אין בירור שלא יפסיקוהו עוברי דרכים בשדה, וגם שאפשר לו למצא חדר או קרן זוית במלון, שיוכל להתפלל שם בלב פנוי, ולא יבלבלוהו בני הבית, בדרך זה שפיר טפי, להתפלל במלון. כדאמרינן בפ"ק דברכות (דף ג' ע"א): דרבי יוסי נכנס לחורבה להתפלל, ולא רצה להתפלל בדרך שלא יפסיקוהו עוברי דרכים, אף על פי דמסיק התם, שאין נכנסין לחורבה. ואף כי האידנא, כל תפלות שלנו הן בעיירות המליאות תועבות וגילולים. הנלע"ד כתבתי".

הרי לן דעדיף להתפלל במקום שיש בו גלולים ועבו"ז מאשר במקום שיפסיקוהו עוברי דרכים ולא יוכל לכוין כראוי.

וכך כתב שם המגן אברהם (ס"ק י"ד):

"באיזו קרן זוית. שלא יבלבלוהו בני הבית ואין לחוש לגילולים שכל תפלתם היתה בעיירות מלאות גילולים (כ"ז בת"ה) וצ"ע אם א"א לו להסתלק מן הדרך וצריך

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

להתפלל מהלך או מיושב וגם במלון לא ימצא קרן זוית שלא יבלבלוהו איזו מהן עדיף תפל' מעומד עדיף או בדרך עדיף דיוכל לכוון יותר ונ"ל דבדרך עדיף דרש"י פי' הטעם דתפלה מעומד עדיף מפני שיוכל לכוון יותר והא קחזי' דבדרך יוכל לכוון יותר ומ"מ יראה אם יוכל להתפלל במלון בבקעה או בחצר או בגינה מוטב ויקיים דברי שניהם".

ומשמע מדבריו דכל ההיתר אינו אלא משום שאנו מתפללים תדיר במקום גלולים ועבו"ז, ולפי זה נראה שבזמן הזה יש להחמיר בזה.

אך באמת אין זה במשמע דברי התרומת הדשן, ומה שכתב שיש בכל מקום גלולים אין כונתו אלא שמסתמא יש גלולים גם בתוך המלון אף אם לא ראינו, אלא שבסוף דבריו הוסיף לרווחא דמילתא "ואף כי האידנא, כל תפלות שלנו הן בעיירות המליאות תועבות וגילולים".

ובאמת תימה להקל להתפלל בחדר שיש בו גלולים משום שבכל מקומות תפילותינו יש גלולים, והלא מאז ומקדם נהגו להתפלל בתי כנסיות ובבתי מדרשות, ולפעמים מתפלל אדם בביתו, ואין זה מצוי כלל לא בימינו ולא בימי קדם שמתפלל אדם במקום שיש בו גלולים, וע"כ נראה שאין זה אלא סברא בעלמא לרווחא דמילתא דכל העיר מלא גלולים אין צריך להחמיר בזה יותר מדי בשעת הדחק.

ולמדנו מדבריהם דלא זו בלבד שמותר ליכנס למקום שיש בו גלולים ומשמשי עבו"ז אלא אף מותר להתפלל שם אם אין מקום אחר להתפלל בכונה.

ובמשנה ברורה (סק"ל) כתב דאם יש עבו"ז ותמונות עבו"ז במזרח יפנה לצד אחר, עי"ש.

ומשו"כ נראה למעשה כנ"ל, דיכול המאושפז בבית חולים לברך ולהתפלל בחדרו שיש בו גלולים ובלבד שיפנה את ראשו לצדדין, כמבואר.

ולגבי חדרי התפילה שבשדות תעופה ובתי מלון, באותם החדרים שיש בהם סמלי דת אין להתפלל, כיון שאין בזה אונס ואפשר בענין אחר, ויש למצוא מקום שקט להתפלל בו. אך לגבי החדרים שאין בהם כל סממן של דת כלשהי אין כל איסור להתפלל בהם.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

ובאמת נראה דגם חדרים אלה שאינם מיוחדים לדת מסויימת אין להם דין בית עבו"ז וכמו שכתב באבני נזר (חו"מ סימן צ"ט) דבמקום שאינו מיוחד לעבו"ז בלבד אלא גם לשאר שימושים אינו בית עבו"ז, וכך נראה פשוט לדידן.

אך מאידך פשוט דאין למקום זה שום קדושת בית הכנסת כיון שהוא מיועד גם לבני דתות אחרות ומשו"כ אין כל מעלה להתפלל דוקא בחדר זה. ומשו"כ נראה למעשה דאם מוצא אדם מקום שקט ופנוי בשדה התעופה או בבית חולים יתפלל שם, אך אם אין כל מקום שקט שלא יפסיקוהו עוברי דרכים או "שלא יבלבלוהו בני הבית", יתפלל בחדר זה.

אמנם נראה פשוט דאין זה אלא במלון וכדו' שאינו מקום מיוחד לעבו"ז אלא שבאקראי רגילים להכניס בו עבו"ז, אבל המקום אינו אלא בית מלון מזומן לאורחים, אבל בבית תיפלתם פשיטא שאסור להתפלל ואף ליכנס בו החמירו ביותר, וכבר הארכתי בזה במק"א.

ב

באיסור הכניסה לבית תפילה של נוצרים

כתב הרמב"ם בפיה"מ (בפ"ק דעבודה זרה):

"יודע לך שכל עיר של אומה שיהיה להם בה בית תפלה שהוא בית עכו"ם בלא ספק אותה העיר אסור לעבור בה בכונה, וכ"ש שאסור לדור בה... ואם העיר דינה כן ק"ו דין בית עבו"ז עצמו שאסור לנו כמעט לראותו וכ"ש להכנס בו".

הרי לן להדיא שאסור ליכנס לבית עבו"ז. והש"ך (ביו"ד סימן קמ"ט סק"א) הביא את דברי הרמב"ם עי"ש.

אך צ"ע בשורש איסור זה האם מה"ת הוא או מדרבנן ומה ענינו. האם זה משום שהוא נהנה מעבו"ז ואסור ליהנות ממנה, או שמא אין האיסור משום הנאתו, אלא שבכך הוא מייקר יראתם ונותן כבוד לעבודה זרה, או שמא משום חשד הוא שיחשדוהו שהוא עובד עבו"ז.

והנה בעבו"ז (י"ז ע"א-ע"ב) איתא:

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

"ר' חנינא ור' יונתן הוי קאזלי באורחא. מטו להנהו תרי שבילי. חד פצי אפיתחא דעבודת כוכבים וחד פצי אפיתחא דבי זונות. א"ל חד לחבריה ניזיל אפיתחא דעבו"ז דנכים יצריה. א"ל אידך ניזיל אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרין ונקבל אגרא". ועי"ש בהמשך הסוגיה שאכן הלכו אפיתחא דזונות ולא אפיתחא דעבו"ז.

וכתבו שם התוס' (ד"ה ניזיל):

"מכאן יש ללמוד שדרך להרחיק מפתח עבודת כוכבים כל מה שיכול, משום דכתיב 'אל תקרב אל פתח ביתה' ומוקמי' לעיל בעבו"ז, שהרי היה רוצה ללכת יותר אפיתחא דבי זונות".

ולכאורה צ"ב בדבריהם שהרי אמרו בגמ' שהסברא ללכת אפיתחא דבי זונות אינה אלא כי היכי דנכפיה יצריה ויקבלו אגרא. ונראה פשוט בביאור דבריהם, דרק משום דיש להתרחק מפתחי עבו"ז ובין כך ובין כך יעשו איסור העדיפו לעבור אפיתחא דבי זונות כי היכי דניכף יצריה, אבל אם לא היה כלל איסור לעבור אפיתחא דעבו"ז, לא היו מכניסים עצמם לנסיון לעבור אפיתחא דזונות, ומזה הוכיחו התוס' דיש להתרחק מפתחי עבו"ז.

ומ"מ משמע מדברי התוס' דאין בזה איסור גמור אלא הנהגה ראויה שלמדו מפסוק בספר משלי "ואל תקרב אל פתח ביתה", וזה שכתבו דמכאן יש ללמוד דיש להרחיק מפתחי עבו"ז. אמנם י"ל דשאני דרך שיש בה פתחי עבו"ז שאינו נכנס לבית עבו"ז ממש למי שנכנס לבית עבו"ז דחמור טפי.

ובעבו"ז (י"א ע"ב) במה שאמרו דאסור לילך לעיר שיש בה עבו"ז ביום אידם, כתב רש"י (ד"ה בזמן) דהאיסור משום חשד שנראה כמהלך לעובדה, וכתב הריטב"א שטעם נכון הוא, דמראית עין דעבו"ז הוי כאביזרייהו דעבו"ז, "ולפי זה אסור ליכנס לבית עבו"ז במקום שאין הגויים רגילין ליכנס לשם אלא לצורך עבו"ז בלבד. אבל אם יש שם חצר לדון או שדרכן ליכנס שם לעשות צרכיהם, או לעבור שם דרך קפנדריא מותר. ואפילו במקום הפסד ממון בלבד, דהו"ל כהא דתנן שאם אין הדרך מיוחדת לאותו מקום מותר".

הרי לן מדבריו דאין בין עיר שיש בה עבו"ז ביום אידם לבית עבו"ז ממש, וכל האיסור משום חשדא, ובמקום דליכא חשדא כגון שדרך ליכנס שם לענין אחר מותר.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

ומ"מ מבואר גם מדבריו דאין איסור דאורייתא בעצם ליכנס לבית עבו"ז וכשיש לו צורך מסויים כגון להציל ממונו יש להקל בענין שאין בו חשדא.

ותמוה לכאורה מש"כ בשו"ת שבילי דוד (סימן קנ"ד) דיש בזה איסור דאורייתא, ולא הביא כל מקור לדבריו.

אך במקום שיש חשדא משמע מדברי הריטב"א דהוי כאביזרייהו דעבו"ז ואסור אפילו במקום סכנה וז"ל "וטעם נכון הוא דהא בגמ' אמרינן דחיישינן לחשדה ואפילו במקום סכנה כגון דצחי מיא דאי לא שתי מאית (עבו"ז י"ב ע"א), והוא בכלל אבזרי ע"ז שיהרג ואל יעבור".

וכתב הטור (ביו"ד סימן קמ"ט) בשם הרשב"א כדברי רש"י והריטב"א דטעם האיסור משום חשדא והוסיף בזה:

"וכ"ש שאסור ליכנס לחצר עבודה זרה ואפילו לדבר עם אחד מהם ואפשר דאפילו על עסקי רבים ואפילו על פיקוח נפש אסור ליכנס לשם כדאמרינן גבי מעין המושך מים לפני עבו"ז שלא ישתה אפילו אי מאית אי לא שתי".

הרי שהרשב"א כתב בדרך אפשר דאסור במקום פיקוח נפש אך מאידך אפשר דמותר אף במקום צרכי רבים, ודו"ק בדבריו.

והר"ן בעבו"ז (ג' ע"ב מדפי הרי"ף) כתב להקל במקום פקו"נ, וכתב לחלק בין מי שנראה כמשתחוה לעבו"ז דחמור טפי והחמירו בו אף במקום פקו"נ, למי שנראה כהולך לעובדה שודאי מותר במקום פקו"נ. ועוד כתב דאפשר שלא החמירו כלל במראית עין במקום פקו"נ, ומה שאמרו בעבו"ז שם דאסור אע"ג דאי לא ישתה ימות, "לא מאית ודאי אמרינן, אלא שאפשר לבא לידי סכנה שאם לא ישתה עכשיו שמא ימות בצמא קודם שימצא מים, וכ"כ בשם ה"ר אשר ז"ל".

ומקור דברי הרא"ש הם בשו"ת (כלל י"ט סימן י"ז) וז"ל:

"שישאלת, על אשר ברח ונכנס ליסגר בבית עבודת כוכבים המוקפת חומה ודלתים ובריח כדי לינצל, נראה לי שאין איסור ועון בדבר. ועוד יותר מזה אני אומר, כי בארצנו נהגו הכותים, אף מי שהיה חייב מיתה ונס את בית עבודת כוכבים, לא יקחוהו משם. ואם יהודי ברח שם לינצל, אין איסור בדבר. ולא דמי למתרפא בעצי אשרה. דהתם היינו

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

טעמא, משום דסבור הישראל שיש ממשות בעבודת כוכבים ואתי לממשך בתרה, כיון שהרפואה תלויה בעצי אשרה, ולא משום שנהנה מעבודת כוכבים. דגרסינן בירושלמי בפרק שמונה שרצים, בכל מתרפאין חוץ מעצי אשרה עד כדון שאמר לו הכותי הבא לי מעלין של עבודת כוכבים והביא לו אבל אמר מעלין סתם מביא לו אף מעלין של עבודת כוכבים. וכן אם עובדי כוכבים נהגו קלון בבתי עבודת כוכבים, להציל הבורח לתוכן בשביל זה לא אתי למימשך בתרה, דאין זו משום כח ועילוי שיש בעבודת כוכבים. ועוד, דלא אסרו להתרפאות אלא מעצי אשרה הנעבדת, שהיא עצמה עבודת כוכבים ומשתחוין לה, אבל בית שמכניסין לתוכה עבודת כוכבים אינה נקרא עבודת כוכבים, כדתנן (ע"ג מ"ז ע"ב) ג' בתים הם וכו'.

ונראה מדבריו דמותר לברוח לבית עבו"ז אף שלא במקום סכנת נפשות, שהרי כתב ועוד יותר מזה אני אומר דאפילו במקום שהמחויב מיתה יכול להינצל שם אין איסור, ק"ו בהצלה שאינה ממות לחיים שאין בו הנאה ותועלת כולי האי. ומבואר מזה דבנידון דידיה מי שברח לשם לא היה בסכנת נפשות ממש אלא בסכנת ממון או הכאה וכדו', ואעפ"כ כתב הרא"ש דכיון שאין כאן שום נדנוד עבודה אין בזה איסור כלל, עי"ש ודו"ק. ועוד דמכל הסברות שכתב להתיר, והיינו דאין בזה כבוד ועילוי לעבו"ז אלא בזיון, ועוד דאין הבית נקרא עבו"ז, לא משמע שכונתו להתיר דוקא במקום פקו"נ וז"פ.

העולה מכל הנ"ל, דנחלקו הראשונים אם מותר להיכנס לבית עבו"ז במקום הצורך. לדעת הריטב"א אף במקום סכנת נפשות אסור. לדעת הרשב"א ספק אם מותר לצורך רבים ואפשר דגם במקום סכנה אסור. לדעת הר"ן פשוט דמותר במקום סכנה, ולדעת הרא"ש אף שלא במקום סכנה מותר כגון לברוח לשם, כנ"ל. ובשולחן ערוך (יו"ד סימן קנ"ז ס"ג) איתא "מי שנתחייב מיתה מותר לברוח לבית עכו"ם ולהציל את עצמו". הרי שדעת השו"ע להקל בזה עכ"פ במקום פקו"נ.

והנה נשאלתי ברב אחד בארה"ב שהוזמן להשתתף בתפילה בכנסיה בהשתתפות נשיא ארצות הברית ואורחים נוספים, ונענה להזמנה, ואח"כ מחו בו על שנכנס לבית ע"ז, ולפי כל הנ"ל לכאורה יש מקום להקל בהנ"ל, שהרי כל עיקר שורש האיסור מבואר בדברי רש"י, הרשב"א, הריטב"א והטור, דהוי משום חשדא, וחזינן בטור שם בכמה גוני דכשאין חשדא יש להקל במקום הצורך, ובני"ד לכאורה פשוט שאין חשדא, דהלא הענין מפורסם מקצה העולם עד קצהו, ולטקס הוזמנו נציגי כל הדתות, ומלבד הנוצרים לכתותיהם ואמונותיהם השתתפו גם נציגי המוסלמים, ההינדים וכו', ופשוט בעיני כל

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

עמי הארץ שאין כאן שום שמץ של קבלת הדת הנוצרית ע"י נציגי הדתות האחרות, אלא כל מעמד זה לכבוד הנשיא הוא, וא"כ אין כאן שום חשש חשדא.

ועוד דהרי יש מן הראשונים שהקילו במקום הפסד או צרכי רבים וכיון דמדובר באיסור דרבנן יש לכאורה לסמוך על שיטה זו, ובפרט במקום שאין בו חשד ומראית עין.

והנה עוד יש לעיין אם יש מקום להקל באיסור זה במקום שיש חשש איבה. דבני"ד שהוזמנו נציגי דתות רבות יש לכאורה חשש שאם נציגי היהדות האורתודוקסית יסרבו להופיע, עלול הדבר לפגוע במעמד היהודים שומרי הדת ולהציג אותם בעיני הממשל כגורם שולי וקיצוני שאינו מקבל על עצמו את כבוד המלכות.

וידוע שלא הקילו משום איבה אלא באיסור דרבנן אבל באיסור דאורייתא לא מצינו קולא משום איבה כמבואר בדברי התוס' והראשונים בעבו"ז (ו' ע"ב). אך כבר נתבאר לעיל באריכות דאיסור זה מדרבנן הוא, ולכאורה יש להקל בו משום איבה. ומשום כך יש לדחות את מש"כ בשו"ת שבילי דוד (שם) דכיון דהוי איסור דאורייתא אין להקל בו משום איבה, ולהמבואר כיון דהוי דרבנן יש להקל בו משום איבה. ובשו"ת מנחת אשר (ח"א סי' ס"ה) הארכתי בגדר מראית עין אם הוי דאורייתא והוכחתי מדברי הרא"ש בביצה (פ"א סימן י"ד) דהוי מדרבנן ואכמ"ל.

אך באמת יש מן הראשונים שנקטו דלא כל איסור דרבנן התירו משום איבה, עיין בריטב"א עבו"ז שם דלא התירו את השבותים אלא את האיסור לישא וליתן עם הגויים לפני אידיהם עי"ש. ועי' בזה בפמ"ג (או"ח סי' ש"ל א"א סק"ה) ומשנ"ב (שם ס"ק ח'). אמנם במנחת אשר לשביעית (סימן מ' אות ד') ביארתי עיקר דיש להקל בדרבנן משום איבה, עי"ש.

אמנם בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן י"א) ראיתי שהביא מכמה אחרונים שאין להקל משום איבה, אף שהקילו לישא וליתן עמהם ביום אידם עי"ש. וכך הביא בשם שו"ת פרי השדה ח"ב סימן ד' לגבי אנשים שנכנסו לבית עבו"ז לכבוד אחד משרי המדינה וכתב שעברו באיסור גמור ואף משום איבה אין להקל כיון דהוי אביזריהו דעבו"ז עי"ש.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

אך לענ"ד נראה דגדולים אלה לא ראו בשאלות שהוצגו בפניהם איבה גמורה. ואם אכן אין חשש גמור של איבה באמת יש להחמיר בזה עד מאד, דאף אם מעיקרא דדינא יש מקום להקל נהגו להחמיר עד מאד בכל קשר עם עבו"ז משום תוקף טומאת עבו"ז. ראה מש"כ בספר חסידים (אות תל"ה):

"כומר אחד היה חייב ליהודי כסף, וידע הכומר שלא ילך אחריו לבית התפלות. וכשהיה הולך לתבוע חובו, הלך הנכרי לבית התפלות, ולא רצה היהודי לילך אחריו שם. איש אחד הלך בבית עבודת אלילים ונתחרט. שאל לזקן להורות לו מה לעשות, אמר לו באיזה יום היה כך וכך, בכל שנה באותו יום תתענה, וכן עשה. יהודי אחד הלך בחצר בית עבודה זרה, כשיצא שמע בת קול שאמרו "ואותי השלכת אחרי גוך" (מלכים א' י"ד ט') והתענה כל ימיו. אמרו לחכם למה לא תלך לקראת המלך, אמר מביאין פסל שלהם וקטורת עבודת אלילים תועבה לכך לא אלך לשם".

וגם מדברי הרמב"ם הנ"ל בפיה"מ משמע שהחמיר אף שלא במקום חשד, שהרי כתב שכמעט אסור להסתכל בה, ועוד כתב שאיסור לדור בעיר שיש בה עבו"ז אף שפשוט שיש בעיר זו אף בתים וחנויות, ופשוט שדעתו שיש להתרחק כמטחווי קשת מכל שמץ עבודה זרה, וז"פ.

ובתפוצות ישראל נהגו אף שלא להסתכל על כנסיה של נכרים, והיו שנהגו כשהתקרבו לצד עבו"ז לעבור לצד השני של הרחוב משום "אל תקרב אל פתח ביתה". ונשאלתי פעמים רבות ע"י תיירים האם מותר ליכנס לכנסיות לראות את יופי האומנות שבהם, או אם מותר ללכת לקונצרטים הנערכים בתוך כנסיות כאשר המוסיקה אין לה שום קשר לכנסיה או לנצרות, אלא ששכרו את האולם של הכנסיה משום טיב האקוסטיקה שבו, ואסרתי ליכנס לכנסיה מכל הטעמים הנ"ל וכל כה"ג הוי איסור גמור. אך כשיש חשש גמור של איבה נראה דיש מקום להקל.

[ויתירא מזו מצינו שהתירו אף איסור דאורייתא דחילול שבת משום איבה, לגבי רופא שהתירו לו לחלל שבת להצלת נכרי מסכנה, עיין שו"ת חת"ס (יו"ד סי' קל"א וע"ע בהג"ה חו"מ סי' קצ"ד) דברי חיים (ח"ב סימן כ"ה), אגרות משה (או"ח חלק ד' סימן ע"ט), ציץ אליעזר (ח"ח סט"ו וח"ט סימן י"ז), שמירת שבת כהלכתה (פרק מ' הערה מ"ז) בשם הגרש"ז ועוד אחרונים. ויסוד הדברים דאם לא נחלל שבת להצלת הגוי בזמנינו שהתקשורת הבינלאומית כ"כ מפותחת, יש חשש של סכנת נפשות ממש

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

לבני ישראל, וקרוב הדבר שבמקום כלשהו יפגע אחד הנכרים בישראל כי יחם לבבו, והארכת בזה במק"א].

ובני"ד אין אני בקי בדבר אם היה בזה חשש גמור של התגברות שנאת ישראל או לא, אך לכאורה היה הדבר מתפרסם פרסום גדול ובודאי גורם להכפשת שמה של היהדות האורתודוקסית ולפגיעה בצרכי היהודים שומרי תו"מ בארצות הברית. אך לכאורה רחוק לומר דיש בזה סכנה. ונראה דאף דרחוק לדון בזה דין פקו"נ, מ"מ הוי בכלל צרכי רבים וחשש איבה.

אמנם בני"ד יש בזה תמיהה נוספת, דאף אם מותר ליכנס לבית עבו"ז במקום איבה וצורך רבים, מ"מ אסור להתפלל בבית שיש בו עבו"ז וגלולים (עי' לעיל אות א') וק"ו שאסור להתפלל לה' אלקי ישראל בבית עבו"ז שלהם, וא"כ פשוט שאם יהודי הוזמן לשאת תפלה או לומר פרק תהלים בכנסיה ודאי שאסור לו לעשות כן, וז"פ.

ג

בדברי פוסקי דורינו בהנ"ל

והנה ראיתי בספריהם של גדולי הזמן שכבר דנו כל אחד בענינו ובסגנונו במעין שאלה זו.

א. בשו"ת דברי יציב למו"ר זצ"ל (חלק ז' ליקוטים סימן ע"ד) דן אם יש איסור ליכנס לבית עבו"ז של נוצרים והסיק לאיסור, וכתב דהרא"ש והרשב"א נחלקו אם מותר ליכנס במקום פקו"נ אבל שלא במקום פקו"נ לכו"ע אסור עי"ש.

ב. באגרות משה (יו"ד חלק ג' סימן קכ"ט אות ו') כתב לאסור ליכנס לבית עבו"ז כאשר כונתו ליהנות מיצירות האומנות שם. ובתו"ד כתב דמה שאסרו משום חשד אינו אלא בחצר שאין עובדים שם עבו"ז ומשום כך אין כאן אלא חשד בלבד, אבל במקום עבודתן ממש אסור משום איסור הנאה ומשום דעצם הרצון ללכת שם הוי השחתה, עי"ש.

ואף שמסכים אני בכל לב לעיקר דברי הגדולים הללו כיהודה ועוד לקרא, ובודאי אסור ליכנס לשם לשם הנאה בעלמא, מ"מ כבר כתבתי לעיל דמדברי הרא"ש והטור מבואר דגם לבית עבו"ז ממש טעם האיסור משום חשד, וגם משמע מדברי הרא"ש

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

דמותר לברוח לשם אף שלא במקום סכנה ממש [אמנם באמת מסתבר דאם בא ליהנות דיש איסור הנאה, אמנם יש לדון בסוגיא דקול מראה וריח אין בהם משום מעילה ואכמ"ל].

ג. ובשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן י"א) כתב לדון בשאלה הדומה לני"ד. כשהיה רב בקהיר שבמצרים ומת קונסול אחד והזמינו את הרב הראשי לטקס אישכבה בכנסייה שלהם, והאריך בזה מאד, והסיק שאין להתיר כלל כיון שאין בזה משום פקו"נ, ושלא במקום פקו"נ לכו"ע אוסר, עי"ש.

אמנם בתוך דבריו מתבאר דלא חשש כ"כ לאיבה כיון שהשלטון היה שלטון מוסלמי והקונסול שמת היה נוצרי והשלטון המוסלמי לא כ"כ הקפיד בכבוד הנוצרים, ואפשר דני"ד שאני ואכמ"ל.

ד. ובשו"ת מנחת יצחק (ליקוטים סימן ע"א) דן בשאלה הדומה ביותר לשאלה דידן, במלכת אנגליה שבאה לבקר באחד מאזורי הממלכה ונערכה לה קבלת פנים בבית עבו"ז שלהם, האם מותר להשתתף בטקס קבלת פנים זה.

וכתב דשאלה זו חמורה ויש בה צדדים שונים, דמצד אחד החמירו עד למאד באיסור זה, ומאידך יש חשש איבה ופגיעה בכבוד מלכות, ובסוף דבריו הקצרים נמנע מלהורות בזה וביקש מן השואל לבקש חו"ד מרב אחר, ולא פרט מי היה אותו רב ושמו פלאי, עי"ש בדבריו.

ועוד יש לדון בזה אם בתי התפלה של הנוצרים עבודה זרה הם, וידוע מש"כ להקל בזה בשו"ת מהר"י אסאד (יו"ד סימן ק"ע), ובשו"ת מנחת אלעזר (ח"א סימן נ"ג) חלק עליו ודנתי בזה במק"א, אך לני"ד אין בזה צורך וכבר הארכתי יותר מדי, ואכמ"ל.

סוף דבר כתבתי לעיל את הנראה לדעתי הענייה והדלה, אם הייתי נשאל בטרם מעשה הייתי משתמט מלהורות כדרך שעשה מרן בעל המנחת יצחק או שמא הייתי אומר שזו"ת עדיף ובפרט שיש מן הראשונים שאסרו אף במקום פקו"נ. אך בדיעבד גם קבה לא תקבנו גם ברך לא תברכנו.

והקב"ה יצילנו משגיאות.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

ד

להפוך כניסה לבית כנסת

הנה מבואר במגילה (ו' ע"א) דתראטריות וקרקסיות שבאדום עתידין שרי יהודה ללמד בהם תורה לרבים, ודרשו כן מן הכתובים. והתוס' (ד"ה טראטריות) הביאו מי שפירש טראטיות מקום שעובדים בו עבו"ז וקרקסאות הוי בית הכסא בל' ערב. והתוס' דחו פירוש זה וכתבו:

"וקשה לומר שאותן מקומות מטונפים יכול ללמוד שם תורה, אלא ודאי לשממה יהא במהרה בימינו. ורוצה לומר בתים שמתאספים שם לועד של עובדי עבו"ז".

הרי דבית של עבו"ז אין לקבוע בו מקום תורה ותפלה.

והנה מבואר בשו"ע (או"ח סימן קנ"ד סעיף י"א):

"נרות של שעה שנתנם כותי לעבודת אלילים וכיבן שמשן ונתנם או מכרן לישראל אסור להדליקם בבית הכנסת. הגה: אעפ"י שמותרים להדיוט".

ובמג"א (שם סקי"ז) הביא בשם הרא"ם (ח"א סי' פ"א, ובמג"א נסמן סי' ע"ט והוא ט"ס) דאפילו נעבד בבית עבו"ז בקבע מותר להתפלל בתוכו, וביאר המג"א דטעם הרא"ם הוא משום שעצם הבית לא נעבד. וע"ש שכתב עוד דסובר הרא"ם דבית חשוב כמחובר לענין זה ולכך אינו נאסר [ועי' בבה"ל שכ' דאי"ז עיקר טעם המג"א, ובאמת המעיין בתשובת הרא"ם יראה שאין כלל נפ"מ בין תלוש למחובר ולא כהבנת המג"א, אלא שכתב לחלק בין נרות שהודלקו לעבו"ז דאין להדליקם בביהכ"נ משום שאין לעשות מצוה בגופם דגוף הנרות נמאסו ונפסלו למצוה, משא"כ לביהכ"נ שאין עושים מצוה בגופו אלא מתפללים בתוכו. וכעין זה חידש שאין להטיל ציצית בבגד ששימש לעבו"ז אבל מותר להתעטף בו בשעת התפילה עי"ש].

ונחלקו עליו האליה רבה והפמ"ג והדגול מרבבה. הא"ר נקט דאסור לעשותו לבית כנסת קבוע, וכל כונת הרא"ם והמג"א אינה אלא להתיר להתפלל שם ארעי, והדג"מ העיר שמדברי התוס' במגילה משמע דאסור עי"ש. וכ"כ בשו"ת חת"ס (או"ח סימן מ"ב), ובשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סימן קנ"ד).

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

וכבר נחלקו בשאלה זו גדולי הדור לפני כמאה וששים שנה. בשו"ת שואל ומשיב (מהדורא א' חלק ג' סימן ע"ב – ע"ג) נשאל מניו יארק שבארה"ב לגבי כניסה פרוטסטנטית שנמכרה ליהודים ורצו לעשותה בית כנסת. והשו"מ הביא את דברי המג"א הנ"ל ואת החולקים עליו והסיק להקל כיון שבני כת זו אינם משתחווים לצלם ואין בבתי הפולחן שלהם צורות ופסלים, עי"ש.

אך בשו"ת בנין ציון (ח"א סימן ס"ג) החמיר בזה וכתב דכיון דכל המתפלל לאלהי נכר הוי כעובד עבו"ז מה לן אם יש בבית זה צלמים וצורות או אין, מ"מ בית עבודה זרה הוא. אך אף הוא היקל בזה בשעת הדחק לסמוך על דעת המג"א והרא"ם, עי"ש.

ובמשנ"ב (שם ס"ק מ"ה וכן בבה"ל שם) הסיק כדעת השו"מ דאם אין צלמים וגלולים יש להקל בזה, אך אם יש צלמים וכדו' יש להחמיר אף שכתב דכמדומה שנהגו להקל בזה, עי"ש.

ואף לדעת המחמירים כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן מ"ט) דאם נהרס הבית ולא נשארו ממנו אלא יסודותיו, דמותר דעבר ובטל שמא דעבו"ז, עי"ש.

ולענ"ד כיון דדעת הרא"ם והמג"א להקל בזה, ואף לדעת המחמירים אין בזה אלא איסור דרבנן ולא איסור תורה וספיקו לקולא, בשעת הדחק והצורך יש להקל בזה על ידי שינוי הניכר דפנים חדשות באו לכאן, דהלא אף באיסור אתנן לגבוה דהוי איסור דאורייתא אמרו "הן ולא שינוייהם", ודו"ק בכ"ז.

ושו"ר גם בשו"ת עין יצחק (או"ח סימן י') שכתב לצרף לקולא אם יעשו שינוי במבנה, עי"ש.

ובמק"א הארכתני בהלכה זו ואם יש חילוק בין מקום ע"ז למקום המיוחד לעבירה ופריצות.

ה

אם יש בזה נפ"מ בין כניסה למסגד

והנה ידועה דעת הרמב"ם דהנוצרים הרי הם כעובדי עבו"ז, אך בני דת האיסלאם אינם כעובדי עבו"ז.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

כ"כ הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פי"א ה"ז):

"גר תושב והוא שקיבל עליו שבע מצוות כמו שביארנו יינו אסור בשתייה ומותר בהנייה ומייחדין אצלו יין ואין מפקידין אצלו יין. וכן כל גוי שאינו עובד ע"ז כגון אלו הישמעאלים יינן אסור בשתייה ומותר בהנייה וכן הורו כל הגאונים. אבל הנצרים עובדי ע"ז הן וסתם יינם אסור בהנייה".

ולגבי דין הנוצרים כתב עוד בהלכות עבו"ז (פ"ט ה"ד):

"הנוצרים עובדי עבודה זרה הן ויום ראשון יום אידם הוא. לפיכך אסור לשאת ולתת עמהן בארץ ישראל יום חמישי ויום ששי שבכל שבת ושבת. ואין צריך לומר יום ראשון עצמו שהוא אסור בכל מקום. וכן נוהגין עמהן בכל אידיהן".

וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (בריש מסכת עבו"ז ובריש מסכת חולין) דהנוצרים הם עובדי עבו"ז ממש.

וכבר כתב בשו"ת עין יצחק (או"ח סימן י') דיש להקל טפי בבתי תפלה של המוסלמים מבכנסיות של הנוצרים, עיי"ש.

[ועיין עוד בהלכות תשובה (פ"ג ה"ח – ה"י) "שלשה הם הכופרים בתורה... והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו אעפ"י שהיא היתה מעם ה', כגון הנוצרים וההגרים". הרי דאף שאין המוסלמים עובדי עבו"ז מ"מ כופרים בתורה המה, וז"פ].

אמנם דעת הר"ן בחידושיו במס' סנהדרין (ס"א ע"ב) דגם המוסלמים דינם כעובדי עבו"ז כיון שמשתחווים לנביאם דרך אלהות ולא רק דרך כבוד, עיי"ש [ולא ידעתי כונתו, דבזמנינו ידוע שאין ביניהם לא פסל ולא תמונה ואינם משתחווים אלא לאלקים, וצ"ע].

והנה המאירי בעבו"ז (דף נ"ז ע"א) בשם חכמי ספרד, וכך מובא בספר האשכול בשם אחד הגאונים הלכות יין נסך (ח"ג סימן נ"ח) הוכיחו דגם בני ישמעאל עובדי עבו"ז הם, מהמבואר בעבו"ז (י"א ע"ב) "חמשה בתי עבו"ז קבועים הם ואלו הן, בית אל בבבל, נבו בכורסי, תרעתא שבמפג, צריפא שבאשקלון, נשרא שבערביא". הרי דגם הערביים עובדי עבו"ז הם, עיי"ש.

כניסה ותפילה בבית עבודה זרה

ויש לתמוה על דבריהם, הלא נביאם מוחמד היה הרבה שנים לאחר חתימת התלמוד ומה ראיה יש מבתי עבו"ז שהיו בערביא לפני שדת האיסלאם באה לעולם.

ומ"מ מבואר בדברי הרמב"ם בהל' תשובה שבני דת זו אף שאינה עבו"ז כופרים בתורה המה, וכיוצא בדבריו כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סימן צ"ב) דמי שכופין אותו לקבל את דת האיסלאם יהרג ואל יעבור כיון שיש בזה כפירה גמורה, עי"ש.

ומ"מ לגבי בית תיפלה שלהם יש מקום להקל טפי כיון שאין זה בית עבו"ז כמבואר. וראיתי שכך כתב בשו"ת עין יצחק להגרי"א (או"ח סי' י"א) דבבית תפלה של המוסלמים יש להקל טפי, עי"ש.

במדת אמתות שלי

במדת אמתות שלי

"וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'. וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם" (פרק ו' פסוק ב' – ג').

"ושמי ה' לא נודעתי להם – לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי לא נכרתי להם במדת אמתות שלי שעליה נקרא שמי ה' נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי" (רש"י שם פסוק ג').

בפסוקים אלה משמע שהקב"ה נגלה למשה רבינו בגלות מצרים בשם הוי"ה ב"ה, אך בפרשת שמות (ג' י"ג) כתיב:

"ויאמר משה אל האלקים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתם להם אלקי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, ויאמר אלקים אל משה אהי אשר אהי ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם".

הרי שלא בשם הוי"ה נגלה הקב"ה למשה ולישראל אלא בשם אהיה.

ועוד צריך ביאור בעומק כונת הדברים דשם הוי"ה היא מדת אמתות של קוב"ה, והרגשת הלב דסוד עמוק טמון בעניין זה, ויש להתבונן בעומקו ורומו.

ונראה בזה דבאמת שם אהי"ה ושם הוי"ה שם אחד המה, ושני צדדים של אותו המטבע.

וכבר כתב הרשב"ם (ג' י"ג):

"זה שמי לעולם אהיה האמור בפסוק ראשון, וזה זכרי האמור בפסוק שני שהוא לשון מלכות ובענין הזה מזכירין את המלכים ולא בשמם, ומה שכתב בי"ה אפרש בא"ת ב"ש: צפת דפנ"ת זה"ף תצמ"ץ פת"ט"ף דפגמ"י תפא"ף מעמ"ץ

במדת אמתות שלי

פמ"ף שידפ"י לי"ף ל"ם י"ץ צפ"ץ כתק"י זהו עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלים אותם אלא צנועים".

וכונתו פשוטה וברורה לכשנפענח את צופן א"ת ב"ש.

"הוא קורא עצמו אהי' ואנו קורין אותו יהיה וא"ו במקום יו"ד כמו "כי מה הוא לאדם". וכונתו בזאת כי שם אהי' שם הי' הוא, וניחא לפי זה מה שלא מצאנו שם זה בשום מקום מלבד בפרשה זו כי רק כאן נתבקש הקב"ה להגות את שמו ולגלותו לבשר ודם ולכן אמר אהי' אשר אהי'. אבל בכל מקום אחר כאשר אנו מזכירים שם זה מזכירים אותו בשם הי'".

והנה שם הי' יש בה אותיות היה הוה ויהיה, וכמ"ש (ישעיהו מ"ד ו') "כה אמר ה' מלך ישראל וגאלו ה' צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים", וקוב"ה אין בו לעולם שום שינוי ושום חסרון.

וכך גם שם אהי"ה לפי פירושו של הרמב"ם במורה נבוכים (ח"א פרק ס"ג):

"והושם השם הראשון, והוא המתואר אהיה והשם השני אשר תארו בו אהיה, והוא הוא בעצמו, וכאלו הוא הראה שהמתואר הוא התאר בעצמו, והיה זה באור ענין שהוא נמצא לא במציאות, ובא באור הענין ההוא ופירושו כן הנמצא אשר הוא הנמצא, כלומר המחוייב המציאות".

וכך פירש גם הרמב"ן (ג' י"ג) בשם הרמב"ם ובשם רבינו סעדיה גאון שקדם לו:

"והגאון רב סעדיה כתב כי ביאורו אשר לא עבר ולא יעבור כי הוא ראשון והוא אחרון. קרובים דבריו לדברי רבי יצחק. והרב אמר במורה הנבוכים הנמצא אשר הוא נמצא, כלומר ראוי המציאות יבאר להם כי יש נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא יהיה נעדר".

במדת אמתות שלי

הרי שגם שם זה עומק פירושו אין בו בהקב"ה שום שינוי ולא התחלה וסוף ומעולם ועד עולם אתה אל, והקב"ה נמצא כי חייב הוא להימצא ואי אפשר שלא ימצא.

וראה את לשונו המופלאה של הרמב"ם בהלכה הראשונה שבמשנה תורה (הל' יסודי התורה פ"א ה"א):

"יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו".

הרי שכל הבריאה כולה, העליונים והתחתונים מצבא השמים ועד עפר הארץ אינן נמצאים אלא מאמתת המצאו, וזה מש"כ רש"י "לא נודעתי לא נכרתי להם במדת אמתות שלי".

במדת אמתות שלי

ושמי ה' לא נודעתי להם

"וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ה'" (שמות ו'
ב').

פתח באלקים וסיים בה', פתח בוידבר שהוא דיבור קשה, וסיים
באמירה רכה, והלא דבר הוא.

ועוד יש לעיין בזה דהלא בפרשת שמות למדנו "ויאמר משה אל
האלקים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם אלקי אבותיכם
שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם. ויאמר אלקים אל משה
אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם"
(שמות ג' י"ג – י"ד).

הרי דשם זה דאהיה אשר אהי' הוא השם שגילה הקב"ה למשה בשלחו
אותו לגאול ישראל ממצרים ולא שם הוי"ה.

ופירושים רבים נאמרו בדברי רבותינו הראשונים דשם זה אהיה אשר
אהיה שלא מצינו בכל מקום אחר. ועיין מה שנתבאר בזה (מנחת אשר
שיחות על התורה פרשת שמות) חמשה דרכים מתורתן של רבותינו גאוני
קמאי.

ולולי דמיסתפינא הייתי מוסיף על דבריהם פירוש נוסף.

הקב"ה מבשר למשה רבינו כי שמע את נאקת בני ישראל וברחמיו
הגדולים עומד הוא לגאול אותם מגלותם וצרתם. אך משה רבינו ע"ה
דואג ודואב דכאשר יבא לפני העם ובשורת הגאולה בפיו, יזעק העם
משאול היגון והיסורים מי ה' ששלחך ומה שמו, הלא אם אכן אל רחום
הוא למה העלים עיניו ואטם אזניו מלשמוע את זעקות השבר ולראות
את קושי הגלות.

אמר לו הקב"ה אהיה אשר אהיה, אהיה עמהם במדת הדין כמו שאני
עמהם במדת הרחמים, כי בעומק עומקה של מדת הדין אין בין דין
לרחמים וכל דעביד רחמנא לטב עביד, ידעו בני ישראל ויאמינו שעמהם

במדת אמתות שלי

אנכי בצרה ואף צער הגלות ויסוריו רחמים גדולים המה.

וכך כתב הרמב"ן (דברים ל"ג ב') "ועל דרך האמת יגיד גם כן שהאש שהוא הדת היא מימינו, כי מדת הדין כלולה ברחמים".

וכך אמרו חז"ל במשנה בברכות (נ"ד ע"א) "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה", ובגמ' (שם ס' ע"ב) למדו חז"ל ענין זה ממה דכתיב "בה' אהלל דבר באלהים אהלל דבר; בה' אהלל דבר - זו מדה טובה, באלהים אהלל דבר - זו מדת פורענות".

הרי לן דשני שמות אלה ה' ואלקים רמז המה למדת הרחמים ולמדת הדין ומשילוב שניהם למדנו שחייב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.

וזה הנראה בביאור הכתוב:

"וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ה'" הדיבור הקשה של שם אלקים הוא הוא האמירה הרכה של שם הוי"ה בה', כי אף מדת הדין כלולה ברחמים.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

